

89
M47

1503/-

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

НБ НПУ

імені М.П. Драгоманова

100313463

На правах рукопису

МЕЛЕШКО ВІРА АНАТОЛІЇВНА

ХУДОЖНЄ ОСВОЄННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ
У ПОВІСТЯХ ПАНАСА МИРНОГО

Спеціальність 10.01.02 - українська література

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

В. Мелешко

БІБЛІОТЕКА
УДПУ ім. М. П. Драгоманова

КИЇВ - 1994

Дисертація є рукопис

Дисертація виконана на кафедрі української літератури
Українського державного педагогічного університету ім.М.П.Драго-
манова.

Науковий керівник - дійсний член АН України, доктор
філологічних наук, професор
Хрещко Петро Панасович

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук, професор
Ковальчук Олександр Герасимович;
кандидат філологічних наук, доцент
Немченко Іван Васильович

Провідна організація - Вінницький державний педагогічний
інститут :

Захист відбудеться "11" лютого 1994 р.
на засіданні спеціалізованої ради К ІІЗ.01.03 в Українському
державному педагогічному університеті ім.М.П.Драгоманова
/ 2 2030, м. Київ - 30, вул. Циркова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Українського
державного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова

Автореферат розісланий "10" березня 1994 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради

Вишнева

Г.П.Вишневська

Звернення до художньої спадщини Панаса Мирного /П.Я.Рудченка/, видатного прозаїка-реаліста минулого століття, не випадкове, оскільки його творчість - етапне явище у розвитку української літератури. Повне і всебічне вивчення доробку письменника можливе при умові, що будуть системно досліджені всі його рівні, зокрема і художні особливості реалізації морально-етичної проблематики.

Актуальність теми дослідження. Сьогодні літературознавці схильні розглядати моральні проблеми, порушвані в художніх творах, як своєрідну систему цінностей, що існують у них і реалізуються в етичних оцінках автора та його персонажів /Д.Лихачов, Г.Біла/. Учені виділяють такі системоутворюючі проблеми моралі: смерть, зв'язок часів, особистісний вибір у суспільстві, людина і буття, людина і людина, любов, сім'я. Уже привертала увагу дослідників особливості художнього вирішення морально-етичних проблем у творчості окремого письменника /В.Бельченко, Л.Зарембо/, своєрідності їхнього трактування у літературі певного періоду, жанру /Н.Шляхова, Л.Гаєвська/.

Окремих сторін цієї проблеми торкалися автори праць про творчість І.Нечуя-Левицького, О.Кониського, І.Франка, але, як не дивно, доробок Мирного під таким кутом зору ще не розглядався, хоча він особливо пильно ставився до художнього дослідження таємниці людини, її місця у суспільстві, її моральних злетів і падінь.

Вивчення творчості Панаса Мирного, розпочате ще у 1873 році, має свою історію та логіку розвитку. У відгуках сучасних митцеві критиків /Б.Познанський, В.Барвінський, В.Горленко/ оцінка його художніх публікацій зводилась до розкриття їхньої ідейно-тематичної спрямованості. Проте вже тоді з'явилися серйозні дослідження І.Франка, С.Єфремова, О.Грушевського.

Увагу літературознавців привертала особливості поетики прозових творів Панаса Мирного на композиційному та проблемно-образному рівнях; відзначалось, що деякі соціальні питання письменник переводить у морально-етичну площину /І.Стешенко, Є.Кирилюк, І.Ткаченко/. На жаль, ці спостереження позначені вульгарно-соціологічними надмірностями, зумовленими "духом часу".

Зрештою, у 40-х роках розпочинається інтенсивне студіювання художньої спадщини Мирного: з'явилися розвідки про творчість письменника у контексті епохи /М.Пивоваров, В.Черкаський/, про виявлені в архіві незавершені рукописи /М.Грудницька, М.Сиваченко/, про майстерність психологічного аналізу /М.Пивоваров/. Привагідно в цих студіях згадуються і "вічні" проблеми - інтелігенція і народ, воля та поневолення, родові зв'язки, спадкоємність, які порушував Панас Мирний у повістях та романах. Однак і тут ще відсутнє системне вивчення морально-етичної проблематики та своєрідності її художньої реалізації у прозі письменника.

У світлі сказаного вище стає зрозумілою актуальність обраного дослідження. Пріоритет загальнолюдських начал над будь-якими іншими незаперечний, а тому мораль можна розглядати як один із шляхів утвердження всеоб'ємних цінностей.

Об'єктом аналізу в дисертаційній роботі є художня творчість Мирного, його широкий епістолярій, щоденникові записи та літературно-критичні статті.

Предмет дослідження становлять повісті Панаса Мирного - завершені й незавершені, написані протягом усього творчого життя /"П'яниця", "Лихі люди", "Лихо давнє й сьогочасне", "Голодна воля", "За водою"/.

Мета дисертації полягає у вивченні найголовніших художніх засобів розкриття морально-етичної проблематики у повістях

Панаса Мирного, у з'ясуванні актуальності й сучасності цих проблем. Досягнення мети забезпечується шляхом наукового розв'язання таких конкретних завдань:

- 1/ систематизацією результатів досліджень творчості Панаса Мирного;
- 2/ окресленням кола морально-етичних проблем, властивих повістям Мирного;
- 3/ показом механізму взаємодії етичного та естетичного у процесі художньої реалізації морально-етичної проблематики;
- 4/ мотивацією залежності художніх засобів від проблематики творів.

Методи дослідження. Для досягнення мети і вирішення поставлених завдань автор дисертації поєднував системно-описовий, історико-генетичний та типологічний методи наукового вивчення явищ художньої літератури.

Наукова новизна роботи. У дисертації вперше здійснена спроба системного аналізу художнього втілення морально-етичної проблематики у повістях Панаса Мирного. При цьому особлива увага звертається на конкретний розгляд "оформленого змісту". Питання моралі, порушені прозаїком, висвітлюються як відгуки на п'ї тогочасної дійсності, як його думки з приводу певних явищ дійсності /єдність морально-етичних та соціальних проблем/. Вперше у прозі письменника досліджуються психологізм та драматизм як засоби художньої реалізації морально-етичної проблематики.

Теоретична та практична цінність роботи визначається можливістю використання її результатів для всебічнішого осмислення внеску Панаса Мирного у розвиток української прози, при підготовці посібників з історії української літератури, у вузі - ському і шкільному викладанні курсу української літератури 70 - 90-х років XIX ст., при написанні курсових та дипломних

робіт.

Апробація роботи . Дисертація обговорювалась на засіданнях кафедр української літератури Українського державного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова та Полтавського державного педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка. Основні положення і результати дослідження викладені автором у доповідях і повідомленнях на міжнародній науковій конференції "Літературознавство, "Просвіта" і духовний ідеал українця" /Кривий Ріг, 1994/, на республіканській науково-практичній конференції "Проблеми філології та розвитку комунікативних умінь в умовах педагогічних закладів" /Бар - Вінниця, 1994/, на звітних конференціях Українського державного педагогічного університету ім. Драгоманова /Київ, 1992, 1993/. Матеріали дисертації висвітлені в семи публікаціях.

На захист виносяться такі основні положення :

1. Специфікою морально-етичних проблем у повістях Мирного є їх тісний зв'язок з соціальними (єдиність екстра- та інтрамістських явищ у художній літературі/.

2. Панає Мирний у прозі /повістях/ порушує проблеми приниження особистості та справедливості насильства.

3. Психологічний аналіз є найефективнішим способом відтворення внутрішнього світу особистості, її переживань, при цьому письменник майстерно використовує прийоми синтезу епічного й драматичного.

4. Взаємозв'язок етичного та естетичного у повістях Мирного досягається шляхом переведення загальних проблем у світ індивідуального, трансформації соціального у психологічне.

Структура дисертації . Дисертаційне дослідження складається із вступу, двох розділів, висновків та біографії.

У вступі обґрунтовується актуальність теми дисертації.

визначаються предмет і об'єкт дослідження, формулюються основні положення, що виносяться на захист, розкриваються мета і завдання, новизна дисертаційної роботи, її теоретична і практична цінність.

У першому розділі "Осягнення світу пригнобленої особистості у повістях Мирного" в'ясується, що специфіку морально-етичних проблем у повістях Панаса Мирного становить їх тісний зв'язок з соціальними. Він виявляється у розкритті причин та наслідків вчинків персонажів, суспільної зумовленості характеру героя; водночас проблематика перебуває у прямій залежності від теми твору. Так, проблема пригнобленої особистості порушена у "сілській" прозі /повість "Лихо давне й сьогочасне", цикл "Як ведеться, так і живеться"/. Та все ж названа проблема дуже широка і включає у себе історію життя "малої людини" /"П'яниця"/, родинні зв'язки, їх розпад - стосунки батьків і дітей /"Народолубець", "Як ведеться, так і живеться"/, "винародовлювання" людей як наслідок згубного діяння кріпосництва на долю особи /"Лихо давне й сьогочасне", "Як ведеться, так і живеться"/. Характерно, що Мирний не вдається до одномірного розкриття образів: письменник не отожднює соціального статусу героя і його моральних якостей, що було властивим його попередникам, котрі часто прирівнювали суспільний стан особі до її морального виступу.

Проблема "винародовлювання" у повісті "Лихо давне й сьогочасне" /1878/ розкрита через образ Марини, колишньої кріпачки, панської коханки, яка зазнала страшних знущань і врятувалася завдяки людській доброті. Але у нових умовах, знову потрапивши у панські палати, вона стає ворогом тих, хто її допоміг. Такий поворот теми застосовується Панасом Мирним знову в українській літературі. Марина, відступивши від законів народної етики, стає жертвою-рабом обставин. З нею відбувається моральна метаморфоза - "розвиток" до гіршого; вона не тільки вчинила зло, але згладича і

продала добро.

Автор безпосередньо не показує моментів переродження Марини Преценкової: у творі відсутні картини морально-психологічних мук персонажа. Письменник розповідає про ту чи іншу подію як факт, що вже відбувся. Справа у тому, що "Лихо давнє й сьогочасне" - не історія окремого життя чи душі, а хроніка-зіставлення епох, перша з яких - кріпосницька - прямо зумовила сучасні селянські негаразди. Таким чином, Мирний не вдається до відображення порухів душі Марини, а все художню структуру повісті підпорядковує розкриттю причин та обставин, які зумовили "переродження" селянки.

У руслі даної проблеми письменник не обминає стосунків між кріпачкою і поміщиком. Панас Мирний ставить запитання, - ні, не "Хто винен?", а "Чому?" Чому трапилась біда з Мариною /чи Мотрею, Христер/? У зв'язку з цим автор детально розглядає мотиви поведінки та вчинки конкретної особи, переконливо розкриває складну взаємодію обставин і людського характеру, застосовуючи умовні форми художнього узагальнення. Оповідач не описує почувань дівчини, а передає її психічний та психофізіологічний стан. Того, як потім трапилось /Марина стає покриткою/, Мирний не пояснює /і не виправдовує/ лише соціальними причинами. Він наголошує і на моральному критеріїві - відповідальності кожної людини перед собою та іншими /у Марини була свобода вибору/.

Історія Марини - не історія неординарної долі, складного характеру, розгорнутих через показ впливу численних, дрібних, не завжди врахованих особливостей середовища і психіки самого персонажа.

Панасові Мирному притаманне висвітлення важливих проблем у драматично напружених колізіях. Не стосується і проблеми батьків-дітей, яка вникає на моральному ґрунті: дітям часто немає за що

поважати батьків. Відчуваючи це, останні намагаються компенсувати відсутність поваги своєю владою, життєвим досвідом.

Стосунки батьків і дітей - вічні, словені найрізноманітніших перипетій: від повного протистояння - до цілковитого взаєморозуміння. У пореформені десятиріччя зв'язки між поколіннями особливо загострились у зв'язку з народницьким рухом - своєрідним протестом молодих проти способу життя, почувань і переконань батьків, що знайшло відбиття й у літературі, зокрема у романі Нечуя-Левицького "Хмары". Та Мирний, художньо розв'язуючи питання "батьки і діти", уникає готових схем, виявляє творчу самостійність. Найчастіше письменник вибирає для зіткнення поколінь не суспільнополітичну арену, а побутово-звичаєву. Правда, у повісті "Лихі люди" є згадка, що один із героїв - Тимофій Жук-порвав із своїм дворянським середовищем, відмовився від матері, що зростала - жила у розношах. Але таке твердження про походження Жука та його зречення свого стану нам видається певною даниною соціальної сутності персонажа. Тут спрацьовує ідеалізація як форма художнього узагальнення.

У повістях Панаса Мирного не просто йдеться про родинний деспотизм, а розкриваються його причини, коріння. У незакінченому творі "Народолубець" /опублікований лише у 1949 році/ перша частина повністю присвячена показові потворних картин сімейного виховання, що їх можна спостерігати у родині сільського голови, жорстокого самодура Петра Федоровича Шатай - Мотая.

Основним засобом реалізації морально-етичної проблеми у "Народолубцеві" є діалоги персонажів /конкретно - діалог -дія/, велику роль відіграють у цьому також авторські ремарки.

У творі розкривається і подвійна суть натури Петра Федоровича Шатай-Мотая: загравання перед вищими, удавана доброта і разом з тим жорстокість у стосунках з підлеглими та рідними.

Власне, тут слід шукати коріння "еволюції" молодшого Шатай - Мотая від лібералізму - до реакціонерства.

Наміри батька амбіційні: син повинен прославити рід - тільки через це хлопця відправляють на навчання. Та Петрусь повстав проти батька-деспота, написавши йому листа з "пальчими докорами". Лист-протест-чи не один із найулюбленіших художніх засобів Пана-са Мирного /правда, герой повісті "П"яниця" його не відправляє/, що дає можливість письменникові розкривати наміри та почуття персонажів безпосередньо, досліджувати характер "ізсередина". У письмовій відмові син вилив усе: батькову неправду, знущання, котрим його піддавали. Через багато років Петро, у момент "вибору практичної діяльності" /О.Білезький/, інакше розініть дії Шатай-Мотая - старшого, перейметься його звирячов суттє. Коріння /батько/ дало схоже насіння /син/.

У незакінченій повісті "Народолубець" проблема батьків і дітей розкрита через показ деспотизму глави сім'ї, який приводить до морального каліцтва своєї дитини. Мирний стверджує, що зло породжує зло: адже у феномені морального зла відбувається самознищення людського в людині, а використання особистісних можливостей спрямоване на знецінення іншої особи. Зло створене думою людини /батько- звір, син - відступник/, водночас ламаючи і систему зв'язків, яка єднає людей /порушуються віковічні поняття батько-дитина, атрофується сутність сім'ї, родинних стосунків/.

Найхарактерніші риси "батьків" у повісті "П"яниця" /1974/ втілено в образі чиновника Микети Івановича Левадного, який не зупинявся перед найпідлітшими засобами заради досягнення службової кар'єри і виїшов у знатні чани. Батьківський авторитет Микети Івановича тримається на снівському страху: Іван, як і аналогічні персонажі в інших творів Мирного, боїться батька. Навіть

дорослим він не може вирватися з-під цього впливу і позбутися страху.

Микита Іванович Левадний задоволений своїм життям, нічого не бажає та й не уявляє. Левадний-старший не мислить ні себе, ні своїх дітей поза чиновницькою службою; він носій моралі та психології батьків-чиновників. Атмосфера сім'ї, батьківське виховання залишають у душі найменшого сина тяжкий слід на все життя - Іван Левадний відірветься від чиновницького середовища, але не стане особистістю.

Батьки та діти - принижені особи: перші - суспільними обставинами та власними морально-звичаєвими переконаннями, діти - батьками і знову-таки їхніми моральними принципами. Морально-етичний аспект проблеми батьків та дітей розкривається новими гранями: сім'я залишається найгльовнішою сферою формування характеру людини, жорстокість батьків породжує жорстокість дітей, багато негараздів виникає через відсутність порозуміння між представниками різних поколінь.

Зображення "малої людини" - одна із традицій всесвітньої літератури, розробка якої відкривала глибинні шари її гуманістичних можливостей.

У повісті "П'яниця" Мирний чи не вперше підійшов вплиту до теми "малої людини". Якщо ж взяти до уваги, що героєм її є найнижчий за рангом чиновник, то цей твір, взагалі, започаткував її в нашій літературі.

Критики неодноразово відзначали вплив "Шинелі" М. Гоголя на повість "П'яниця". Сам же письменник зауважував, що між головним героєм його твору Іваном Левадним і Акакієм Акакієвичем з "Шинелі" більше відмінного, ніж спільного. Відмінність між персонажами "П'яниці" і "Шинелі" - у сприйнятті ними життя. Та найбільш істотна особливість, яка різнить героїв Гоголя і Мирного, та, що Акакій потрапляє у смугу відчуження, а Іван Левадний - моральної

одинокості.

Відчуження Акакія Акакіївича — своєрідна самодостатність внутрішнього життя, безкінечне самозаглиблення. І парадоксально, що приводом до цього стає скромне і примітивне заняття — перешивання. Така самодостатність, внутрішнє самовдоволення призводить до відокремленості від усього на світі — від спокус і вражень великого міста, від товариства і, отже, якцо відчуження Башмачкіна породжене обмеженістю його внутрішнього світу, то моральна одинокість Левадного — наслідок неприйняття міщанським середовищем його поглядів і переконань.

Персонаж новісті Панаса Мирного відокремлюється тільки безповоротно у своєму середовищі. "Одиначність" Івана Левадного — у його моральній вищості над оточуючими.

Моральність Левадного виразно бачиться на фоні неморальності старшого чиновництва. Позаморальність /аморальність/, за Мирним, означає поведінку людей, не включених у систему добropорядності, добротності. Іван Микитович із своїми прагненнями, переконаннями залишається самотнім — середовище не розуміє, не сприймає його. Це так звана самотність у натовпі, що є наслідком відсутності морального співзвучання з іншими людьми: не знайшлося "другої душі", з котрою можна поділитися думками та сподіваннями.

Зіткнення з рідним братом рельєфно показало, що люди можуть перебувати в одній системі моралі, але деякі — Іван Левадний — із знаком плюс, а інші — Петро Левадний — із мінусовим, або, за іншими вимірами, Петро — аморальний тип. Він виступає реальним носієм існуючих моральних норм, тоді як переконання Івана — своєрідний виняток /ведемо ж мову про моральну одинокість Івана Микитовича/.

У творях Мирного відчутне тяжіння до показу протесту триптичної людини. Так, Іван Левадний не може миритися з призначенням таврської гірності, його довготерпіння бурхливо проривається і відки-

рається у гніванні, але не відправлений лист до брата. Послання Левадного – сповідь його наболілого серця, вияв розуміння ним брехливої і ліцеумної моралі таких, як Петро. На початку листа Іван дає узагальнену характеристику бездуховності і бездушності, картає тих, хто не помічає, що буде своє щастя на "вльозах, нужді та горі". З силою впевненості у людській порядності Левадний-молодший засуджує відсутність її у брата.

Головний герой повісті "П"яниця" лише входить у самотнє життя: душа його відкрита назустріч людям і подіям, шукає взаєморозуміння з іншими, а зіткнувшись з духовною порожнечою, ламається. Та Іван Левадний не зміг зрадити своїй душі – не пристосувався до аморального середовища.

Своїм твором Мирний розкрив механізм знецінення людини, нівечення її душі. Винуватцями нащастя головного героя письменник називає конкретну особу – Петра Левадного та морально-звичайні норми, що виправдовували піднесення одних за рахунок інших.

Основним художнім засобом, який послугував Панасу Мирному при в'ясуванні морально-етичної проблематики у творі "П"яниця", був психологізм. Подаючи психобіографічні відомості про попереднє життя Левадного /дитячі та шкільні роки, стосунки з батьком та матір'ю/, автор у такий спосіб вмотивовує подальші поведінку, вчинки персонажа, розкриває коріння його моральної самотності.

"Мала людина" – чиновник Іван Левадний – людина високих прагнень та поривань, складної внутрішньої організації, відчуває своє приниження, яке виявляється у неможливості самореалізації.

Проблема приниженої особистості розкрита Мирним на прикладі життя "малої людини"/повість "П"яниця"/; через показ морального "переродження" Маряни та "розселяння" селян /"Лихо давнє й сьогоднічне"/; шляхом об'єднання в єдиний ланцюг "винародовлення" та морально-етичних стосунків між поколіннями /"Народолубець"/.

Змістовою та художньо-образною структурою творів письменник порушує глобальні/морально-етичні проблеми, показуючи найбільш характерні вчинки, думки, переконання та настрої персонажів /проблематика розкрита через образну систему повістей/. Панас Мирний не завжди розкриває першопричину зла /зрештою, це завдання філософії/, а художньо стверджує, що розвиток окремої особи - складний процес внутрішньої боротьби найрізноманітніших мотивів: піднесених і нищих, любові і ненависті, бажання й необхідності. Моральна диференціація персонажів близька до принципів психологічної індивідуалізації. Тут можна говорити про тісний зв'язок морально-етичної проблематики та психологічного аналізу.

Не одним художнім засобом, що допомагає розкривати морально-етичну проблематику, у Мирного виступає драматургічне начало у прозі. У деяких повістях слово стає вчинком, і не слово-вчинок чергується з активними діями героїв. "Драматичний" пріоритет найчастіше залишається за діалогом та монологом, який органічно впливає з невласне прямої мови.

У повістях Панаса Мирного моральні питання перебувають у єдності з соціальними: приниження особи можливе при існуванні моря злиднів, темноти, соціальне тло є першоосновою моральних колізій.

У другому розділі "Доля чесної людини, борця за правду у процвітаючій злу" розкриваються художня своєрідність втілення проблеми справедливості насильства у повістях Панаса Мирного "Лихі люди" та "Голодна воля".

Для багатьох персонажів Мирного властива форма протесту - пошуки справедливості, правди, при цьому і справедливість, і правда не якісь абстрактні, а конкретні реалії - умови існування людини. Шляхи пошуків найрізноманітніші: від добродіяння і моральної оцінки подій /дід Улас з "Лиха давнього і сьогочасного"/ до відкритого протесту, погромів і вбивств /"Голодна воля", "За водою"/. Ме-

та одна - справедливість, засобів її досягнення - кілька. То що: мета виправдовує засоби? а чи навпаки? Відповідь на ці запитання письменник намагається дати порушенням проблеми справедливості насильства - з чого треба виходити у моральній оцінці вчинку - із наслідків здійсненого чи з його мотивів. Художнє дослідження названої проблеми ведеться письменником у двох аспектах. Перший виражений через образ "нової" людини, тобто пов'язаний з темою інтелігенції та її служіння народові; другий стосується зображення "пропащої сили" - нереалізованих неординарних можливостей людини /селянина/.

І представники освічених кіл суспільства, і селянство виступають за справедливість, яку вони розуміють як людські відносини, дії, вчинки, що відповідають морально-етичним і правовим нормам та характеризуються співвідношенням кількох явищ з погляду розподілу блага і зла між людьми. Але поняття справедливості має конкретно-історичний характер і залежить від суспільних умов, а, значить, досягнення рівноваги між ролями окремих людей у житті і їхнім соціальним становищем, між діянням і відплатою /злочином і карою/, правами та обов'язками неоднакові для інтелігента та селянина. Земля, воля - основні блага, про які мріють країнаки, за які окремі з них готові боротися. Кращі ж представники інтелігенції благом для себе вважали допомогу тим, хто страждає, хто позбавлений умов для існування. Проблема справедливості насильства розкрита через долю чесної людини, борця за правду Василя Кучерявого /"Толодна воля"/, Петра Телення та Тимофія Жука /"Лихі люди"/, Орла /"Народолубець"/.

Повість "Лихі люди" заклала основи якісно нової естетико-літературної традиції в українському письменстві. Манас Мирний відходить від зображення зіткнення "нового" героя зі "старим" світом, вводить його в однорідне середовище, показує інтелігента не у відірваності від народу, а у служінні йому. Письменник пов'язує характери но-

вочасних інтелігентів з суспільним життям, з розвитком суспільної свідомості. Лише Марко Вовчок, О. Кониський, і Нечуй-Левицький у зображенні "нових" людей "ловлять момент", то Мирний вдається до суб"єктивної характеристики героя. Попередні письменники намагалися довести життєздатність самої ідеї появи інтелігента-народотобця, а Панас Мирний у "Лихих людях" прагне ствердити права на буття характеру образу-персонажа. Щоправда, у повісті Мирного основа залишається традиційною - зіткнення особи і середовища, та спосіб співвіднесення героя і обставин інший: інтелігент і світ тісно пов'язані, а письменник такий зв'язок подає шляхом безпосереднього аналізу.

Головний герой повісті "Лихі люди" Петро Теленень - письменник, який своєю творчою працею прагне прислужитися іншим. У цьому розумінні він виступає "будителем", що суб"єктивно переживається як страждальність. До деякої міри страждання перегукується з ідеєю самопожертви, котра лежить в основі народницької свідомості. Але "будителство" - страждальність носить у Панаса Мирного подвійне навантаження: його герой намагається своїми творами, що відбивають кричущу своєю несправедливістю реальність, будити "жаль у серці" гноблених і гнобителів, водночас сам карається "живими муками живих людей". Метафоричні вирази та порівняння передають психологію творчості Телененя: глибоке переживання ним предмета зображення - "чулий долізіз та боль"; майстерність тенденційного зображення - "Гарячим серцем, мов гострим ножом, він вирізував тяжкі візерунки нужди...". Самопожертва /у народництві - християнська за своєю природою/ не усвідомлюється її носієм, виступає як належне, тоді як страждання переживається особою як привнесена ззовні необхідність - моральний обов'язок. Теленень Петро вихований у душі творення добра для людей: у дитинстві не добро розуміється як слухняність, у юнацькому віці - праця заради освіти суспільства, у першу чергу народу.

Петро розуміє тягар взятої на себе місії, але несе свій "хрест", не боячись його. Фізична кволість поступається місцем духовній силі, глибокій вірі у силу мистецького слова. Письменник стверджує право на існування характеру, що усвідомив себе "господарем духовного світу" /О.Сидоренко/. Найперше Телення стосуються слова епіграфа, бо головний герой повісті "Лихі люди" - "апостол правди і науки", бо він взявся страждати за людей і не сподівається на підтримку чи розуміння інших, ніколи не вдається "апостол" до кровопролиття. Страждання, закладене в образі Телення, рухає сюжет твору: герой терпить муки - обивательське неприйняття його прагнень, перебування у в'язниці; він протиставлений іншим персонажам, носіям протилежних ідей.

Страждання виступає складовою частиною переживань інтелігента- "будителя", та воно не переростає у його фатальну невід'ємність. Адже ж своєрідний "будитель" і інший персонаж повісті "Лихі люди" - Тимофій Жук, але він, прихильник сили, приносить себе у жертву людям, не відчуваючи цього. "Будительство" Жука ділове: він навчає трудівників боротися за свої права. У той же час така діяльність Телення носить швидше морально-просвітительський характер. Вчинки Тетра Телення та Тимофія Жука були запереченням офіційного життя /це поняття ми вживаємо для характеристики антигуманних законів тогочасного чи будь-якого іншого суспільства, способу життя, що вирадовує приниження особи/ в ім'я свободи людини.

Новаторство Мирного у повісті "Лихі люди" виявлялося у тому, що він досліджує внутрішні імпульси поведінки персонажів. Звичайно, це спричиняють суб'єктивний характер розповіді і оповіді та намагання автора виявити неповторність психічного стану героїв. Ірраціональність рідко входить до психологічної моделі Панаса Мирного, проте образ Петра Телення дає підстави говорити про неї; віра у "якже слово", що дійде до душі, допомагає йому робити

цього справу; слабкість волі - першопричина самогубства героя. Личність характеру Петра, майстерно стоточнена Мирним з благородством, служить розпізнавальним знаком образу.

Діяльність Телення - глибоко усвідомлене бунтарство. Деяко відмінний напрямок носять народницькі пошуки Тимофія Жука, який переконаний, що треба силою завойовувати нове життя.

Образ Тимофія Жука переконує: для Панаса Мирного характерне прагнення зображувати життя у динаміці, у найрізноманітніших його вимірах, показувати будівничотворчу функцію добра і руйнівну силу зла. Жук обстоює думку про зв'язок з народом, пропагує ідею його освіти /для Телення характерне намагання просвітити усі суспільні стани/, вірить у гуманізм. Тимофій від слів переходить до справи - вчить трудящий люд /рибалок/ вижити у наймовірніших складних умовах. Сильний характер Жука допомагає йому вистояти у нелегкому змаганні зі світом доносів, підлості та несправедливості. Він герой активний і не приймає /протистоїть/ дійсності, якою вона є.

Через образи Петра Телення та Тимофія Жука письменник розкрив можливі шляхи досягнення справедливості.

У незакінченій повісті "Голодна воля" /писалася на початку 80-х років XIX ст., вперше надрукована у 1941 році/ проблема справедливості насильства в'ясовується через протиставлення Василя Кучерявого, головного героя повісті, та кріпацької старшини; бунтівливої вдачі Василя та покірливості дворових; селянської маси і жорстокого кріпосника Гамая.

Василь Кучерявий - раб, який розуміє своє принижливе становище і не може з ним миритися. Прагнення стати вільним керує багатьма його вчинками. Не будучи вільним формально, Василь вважає себе таким фактично, вважає за можливе творити суд /насильство/. Дозвіл на насильство Кучерявий бере у життя: люди вбивають у всякому віру в добро.

Письменник детально розкриває особливості характеру та вдачі Василя, розуміючи, що вони багато у чому зумовлюють конкретну поведінку. Вільнолюбство спонукає панського кучера до відкритого виступу проти прикажника та самого Гамзи. Отже, основна мета Василевого життя - воля, і не тільки для себе. Звідси - ті засоби досягнення справедливості, до яких вдається він: відкрита непокора кріпосницьким законам особі старшини та прикажника. Виступаючи проти володарів-рабів, Василь Кучерявий намагається знищити несправедливість. Це один шлях до навідаладного існування - втеча, прагнення самому собі дати волю. Та відповідальність за долю близької людини не дозволяє здійснити цей намір. Таким чином, вільнолюбство рівнозначне глибоко усвідомленому почуттю власної гідності, а в одному вимірі з ним перебуває і здатність відповідати за інших.

Василь не тільки не мириться з рабським становищем, але й не приймає тих, хто зжився з власною неволею. Тут зіткнулися бунт і покірливість. Дворовий люд у повісті подано узагальнено, нікого автор не виділяє; об'єднує панську челядь примірення з неволею, яке часто межує з байдужістю та підлабузництвом. На фоні лакейської смиренності ще рельєфніше виділяється бунтарство Кучерявого.

Усвідомлення Василем проти-природності власного рабства співзвучне із здатністю селян - героїв оповідань С.Кониського - до протесту як індивідуального вчинку. Головні персонажі творів "Втікачі", "П'яниця", "Панська воля" роблять перші кроки до відмови від звичного покірного життя. Панає Мирний та С.Кониський художньо доводять, що дієвність не тільки пригнічує особистість, але й спонукає її до захисту власної гідності, до усвідомлення існуючої несправедливості.

Останній персонаж "Голодної волі" намагається боротися за справедливість і жити за її законами. Письменник підходить до

думки, що моральна, вартість вчинків визначається не їхніми наслідками, а їхніми мотивами. Проблема справедливості насильства пов'язана у повісті з розумінням аморальності рабства з погляду самого раба. Мирний художньо доводить, що однакові умови існування породили непримиренність і бунтарство, байдужість і непокору, причина цього — сама людина.

У висновках систематизовані і узагальнені основні положення дослідження.

Звернення Паваса Мирного до моральних проблем було не випадковим, а цілком природним. Письменника цікавила людина, тому в повістях "Голодна воля", "Лише давне й сьогочасне", "Народолубель", "Лихі люди" соціальні проблеми пов'язані з морально-етичними. Звідси найголовнішими морально-етичними проблемами у прозі Мирного є проблема пригнобленої особистості та, як протиставлення їй, проблема справедливості насильства, що розкривається через створені автором характери. Увага Мирного спрямована на розкриття життєвої позиції людини і на процеси її зміни /Марина — Василь Кучерявий; Шатай—Мотаї — Орал/. У центрі його творів перебувають процеси морального самовизначення особистості /повість "Лихі люди"/, пошуки правди й справедливості "Голодна воля", "Лихі люди"/. Важливо, що відбуваються пошуки саме особистісної істини, тобто такої, яка заснована не на бездумному прийнятті уже існуючої системи цінностей, а на власному чуттєво-емоційному досвіді; будь-яка "правда" перевіряється персонажем самостійно. Через те моральні пошуки героїв мають напружений характер, пов'язані з душевними драмами, трагізмом. Морально-етичне становлення особи відбувається у постійному зіткненні її переконань, життєвої позиції, по-перше, з фактами дійсності, а по-друге, — з іншими переконаннями та поглядами.

Павас Мирний доводить, що у реальній дійсності майже неможливо зустрітися з "чистою" мораллю, вона завжди поєднана з тими чи іншими формами соціальних відносин /економічними, релігійними, естетичними/.

Одні персонажі Мирного, вступаючи у певні стосунки з іншими, з суспільством беруть на себе моральні обов'язки, що фіксуються усвідомленнями необхідності, відповідальності, совісті /Іван Левадний, Телепень, Жук/. Деякі теж стикаються з людьми, але свої стосунки будують на принципах вигоди, безчестності – аморальності /Петро Левадний, Марина, Шестірний/. Відсутність почуття морального обов'язку приводить до дисгармонії у процесі людського спілкування: аморальна особа стає приниженою особистістю і такою ж робить когось іншого. Найхарактерніший приклад – проблема "батьків та дітей" у повістях "Народолубець", "П'ятиця". Інколи принижена особа вдається до протесту проти тих, хто готовий за власний достаток і ситість забути біду інших /лист-протест Івана Левадного/; а деколи пристосовується до провідних суспільних взаємовідносин /Марина, Попаєнко/. Пристосовництво найчастіше приводить до знищення людського у людині, до "винародовлення" /персонажі циклу "Як ведеться, так і живеться"/. У прозі Мирного простежується поведінка людини в екстремальних ситуаціях: головний персонаж твору "П'ятиця" спивається, Телепень з "Лихих людей" закінчує життя самогубством. Намагання героїв протиставити свою душевну енергію життєвим обставинам закінчуються трагічно, та їх моральна позиція, чесна й відкрита, захищається до кінця незмінно.

Основні положення дисертації викладені в публікаціях:

1. Художнє освоєння морально-етичної проблематики в повістях Панаса Мирного // Проблеми розвитку психолого-педагогічної науки у науково-технічній творчості молоді: Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 1992. – Ч. I, – С. 91.

2. Морально-етична проблематика повістей Панаса Мирного // Гідне слово : Збірник наукових праць. Полтава, 1993. – С. 85-91.

3. Жанр повістей у творчості Панаса Мирного // Розвиток проблем психолого-педагогічної науки в науково-технічній творчості

методі: Збірник праць студентів,аспірантів,докторантів. - К.: МДН,1993. - Вип.І. - С.261-263.

4. Повість "Лихо давне й сьогочасне" Панаса Мирного у позакласному читанні // Рідне слово.Збірник праць з методики викладання української та світової літератури в школі.-Вип.І. - Полтава, 1994.-С.36-43.

5.Моральний світ персонажів повістей Панаса Мирного // Тези науково-практичної конференції "Літературознавство, "Просвіта" і духовний ідеал України".-Кривий Ріг,1994.-С.91.

6. Нові аспекти у вивченні повісті Панаса Мирного "Лихі люди" //Збірник наукових праць. - Бар - Вінниця,1994.-С.83-91.

7. Інтелігенція і проблема справедливості насильства у повістях Панаса Мирного // Наукові записки Полтавського педагогічного інституту ім.В.Г.Короленка. Серія філологічна.- Полтава,1994.- С.134-143.

Мелешко В.А. Художественное освещение морально-этической проблематики в повестях Панаса Мирного.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.02. - украинская литература.Украинский государственный педагогический университет им.М.П.Драгоманова, Киев,1994.

В работе раскрывается механизм взаимодействия этического и эстетического в процессе художественной реализации морально-этической проблематики; раскрывается зависимость художественных особенностей от проблематики повестей.

Установлено, что основными морально-этическими проблемами в повестях Панаса Мирного есть проблема униженной личности и проблема справедливости насильства.

Meleshko V.A. The Artistic Mastering of Moral-Ethical
Problems in Stories of Panas Myrnyj.

The Thesis /typescript/ is presented for academic degree of candidate of Philological Sciens; speciality 11.01.02 - Ukrainian literature; the State Ukrainian Pedagogical University named after M.P.Dragomanov; Kiev,1994. The mechanism of interaction of ethic and aesthetic in the process of artistic realization of moral-ethical problems and the correlation between artistic peculiarities and different problems of stories have been investigated in the thesis. It is established that the main moral-ethical problems in the works of P.Myrnyj are the problem of humble personality and the problem of justice violence.

Ключові слова:

The key words:

художня реалізація	-	the artistic realization
морально-етична проблематика	-	the moral-ethical problems
принижена особистість	-	a humble personality
		/person /
справедливість насильства	-	a justice violence

Підписано до друку 16.09.1994 Р.Об.І,2.Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний.Тир.100.Зам.231.Безплатно.

ДOD УДПУ ім.Драгоманова,Київ,Пирогова,9#

